

EBEDİ YAŞAYACAK MİRASLAR (*)

Bir halkın tarihini, kaderini ve geçmişini tanımak açısından, nesilden nesile miras kalan efsanelerin önemi oldukça büyüktür. Elbette efsaneler tarih kitapları kadar kesin bilgi vermezler, onlardan geçmişte yaşanmış olayların zamanını ay ve yıl olarak tam öğrenmek zordur. Buna rağmen efsaneler, secere ve gerçekleri kendine özgü bir tarzla anlatan çok değerli belgelerdir. Efsaneler, halkın belli devirler, olaylar ve tarihte yaşamış büyük insanlar hakkında düşüncelerini ve değerlendirmelerini içerir. Herhangi bir olay efsaneye dönüştüğünde, belli bir ölçüde abartılarak anlatılmasının, sözlü edebiyatın tipik özelliklerinden olduğu bilinir. Hayal katılmadan, defalarca tekrarlanmadan ve halkın ilgisine mazhar olmadan gerçek bile gölgelenebilir ve sonunda tamamen unutulabilir. Bundan dolayı, "hayal gerçeğin çivisidir" denmiştir.

Ayrıca, geçmişi hakkında yazılmış bilgileri pek saklanmamış Kazak halkı için, eski devirleri daha iyi tanımakta efsanelerin önemi büyüktür. Önemli olan da efsanelerin eğitici ve öğretici olması açısından değerini anlamak ve dikkatlice incelemektir. Gerçekten de sözlü edebiyat, asırlarca saklanmış sırların gün ışığına çıkmasına büyük katkıda bulunmaktadır. Bir zamanlar halkımızın inanç, örf, adet, yaşam tarzı, hayat ve tabiat anlayışlarının niteliğini, sözlü edebiyat eserleri, özellikle efsaneler ortaya koyabiliyor. Hatta sözlü edebiyat eserleri sayesinde, halkın yaşadığı mekanlar, karşılıklı etkileşimde bulundukları ülkeler, dostlar ve düşmanları hakkında değerli bilgilere ulaşabiliyoruz.

Kazak halkı arasında çok meşhur olan muhteşem efsanelerin bir kısmı Korkut ismiyle ilgilidir. Yaşadığı dönemde halkın; büyük dehası, akıllı lideri, geleceği tahmin eden medyum, şair, sanatçı ve Lokman hekimi sayılan Korkut'un ismi ve yaptıkları bin seneden fazla zamandan beri unutulmamış, etkisi azalmadan her yeni nesle aktarılmaktadır.

Tarihle uğraşan ilim adamları, halkımızın yaşadıklarını ilmi metotlarla, sistemli olarak araştırdık, diyemezler. Bunun yanında bu asır içinde ölüp bitenlerin bile sebeplerini ve sonuçlarını inceleyip araştırmadığımız ortada. Başlangıcı 7 ve 8. yüzyıllara uzanan Korkut efsaneleri ise, önemli gerçekleri meydana çıkaracak bir yadigârdır. İşin bir başka iyi tarafı, bu efsaneler bir tek Kazaklar arasında değil, bir kökten geldiğimiz Türkmenler, Azeriler ve Türkiye Türkleri arasında da öteden beri çok iyi bilinmektedir. Bu Türk Halkları'nın hepsi Korkut Ata hakkındaki hikayeleri, kendi öz mirasları olarak kabul edip, bununla da her zaman gurur duyuyorlar.

Prof. Dr. Rahmankul BERBİBAY
Kazakistan Bilim Akademisi Edebiyat Enstitüsü

*Çev. Güljanat KURMANGALİEVA
Hilâl Oytun ARSLAN

Demek ki, Korkut efsanelerini Türk Halkları'nın asırlar boyunca manevi ilişkilerini sağlayan ortak bir hazine olarak değerlendirebiliriz.

Kazaklar'ın efsanelerini söyledikleri, çok değer verdikleri Korkut Ata ile Oğuzlar'ın "Dede Korkut Kitabı" diye isimlendirdikleri destanın kökü aynıdır. Fakat bunların kaynak noktası bakımından şüphe götürmez benzerlikleri, olayların gelişmesi söz konusu olduğunda devam etmemektedir. Korkut'tan bahsedilirken bu noktalara da değinilmesi gerekir.

Korkut'un doğumundan başlayarak ölümüne kadar başından geçen olayların hikayesinin ilk şekli Kazaklarca daha çok korunmuştur. Korkut'un Kazak nüshaları, kendine özgü biçimi açısından dünyada az rastlanan bir olgudur. Korkut'un dünyaya nasıl geldiğinin tasviri için, eşsiz bir hayal gücünün ürünü olduğu söylenebilir. Efsaneye göre Korkut'un babası, Oğuz'un Bayat boyundandır, annesi ise Kıpçak kızıdır. Bu, bir zamanlar Kıpçaklar'la Oğuzlar'ın Sırderya (Seyhun), Karatau bölgelerinde komşu yaşadıklarının ve ilişki içinde bulunduklarını bir delilidir. Zamanında ayrı bir şöhret sahibi olan Korkut'u, insanlar "ayrı bir *can/özgeşe jan*" olarak değerlendirmişler, öyle övmüşlerdir. Annesi Korkut'u karnında üç sene taşımış, doğururken dokuz gün sancı çekmiş, o zaman dünyayı üç gün üç gece karanlık basmış, kara yağmur, şiddetli fırtına olmuş, dünya insanların birbirini göremediği korkunç bir hale gelmiş. Korkut'un doğduğu yer, Sır ile Karatau arasındaki Karaasman adlı bir yermiş. Korkunç bir durumda doğduğu için çocuğa Korkut ismini vermişler. Korkut dünyaya konuşarak gelmiş... Bu durum halk arasında efsane gibi söylenmiş, şiir olarak yayılmış. Bu şiirlerin birinde;

Qorkit tuwgan kezinde /Korkut doğduğu zaman,
Qaraaspandı suw alğan /Karaaspan 'ı su basmış,
Qara jerdi qum alğan /Kara yeri kum basmış,
Ol tuwarda el qorqıp /O doğarken korkan halk,
Tuwğannan son quvağan /O doğduktan sonra
sevinmiş...

satırlarını görüyoruz.

İşte böyle acayip bir durumda doğan Korkut'un büyüdükten sonra yaptığı işler de kimseninkine benzemeyen farklı işlerdir. Yirmi yaşına girdiğinde, rüyasında biri ona kırk yaşından fazla yaşamayacaksın demiş. İşte bu olaydan sonra, Korkut dünyanın faniliğini düşünüp, ölümsüzlüğün yollarını aramaya başlamış, devesine binip dünyanın her tarafını gezmiş. Korkut, her gittiği yerde kazılmış bir mezar görür, bu kimin mezarı diye sorduğunda

Korkut'un mezarı cevabını alır. Sonunda doğduğu yere, Sırderya boyuna döner, çam ağacından bir kopuz yapıp, "ölmez ömür"ü besteleyip, çalmıştır. Kazaklar'da 'küy atası Korkut'tur' sözü böylece ortaya çıkmıştır. İnsanlar, Korkut'un başka bir çok kabiliyetleri arasında, onun kopuz yapıp, beste yaptığı, milletin üzüntüsünü ve hayallerini saz diliyle ebedi yaşattığı için ayrı bir değer vermiştir. Korkut, Sırderya suyuna halı serip, küy çaldığı zaman onu dünyadaki tüm canlılar dikkatle ve büyük zevkle dinletmiş.

İnsanoğlunun ömrünü nasıl uzatabileceğini bulmak için ölümsüz bir yer arayışıyla dünyayı gezen Korkut'un bu eşsiz hareketi, asırlarca insanlar tarafından unutulmamış, evliya derecesine yükseltilmesine, bütün şair, sanatçı, besteci ve kamların ulu muallimi sayılmasına sebep olmuştur.

Aradan bu kadar zaman geçmiş olmasına rağmen 'Korkut'un küyü (bestesi)' denilen eserlerin unutulmadan, bugüne kadar korunması hayran olunacak bir durumdur. Korkut'la ilgili efsaneleri inceleyip araştıran Kazak âlimi, akademisyen Alkey Marğulan, bu eski mirasın bu kadar yaşayabilmiş olmasını ilmî şekilde açıklayarak, Korkut mirasının koruyucularını beş gruba ayırmıştır; baskı sanatçılar, kopuzcu besteciler, düşünür şarkıcılar/sanatçılar, anında/doğaçlama şiir söyleyen ozanlar ve seçerciler.

Eskiden kopuzcu şairlerin hepsi insanların önünde şiir okudukları zaman, başlangıcın Korkut'un şiirleriyle yapılması bir geleneğe dönüşmüştür.

Qaragaydin tübinen /Çam ağacının kökünden,
Qayırp alğan qobizim /Yontup yaptığım kopuzum,
Üyekkinin tübinen /Kavakların kökünden,
Üyirip alğan qobizim /Eğip yaptığım kopuzum,
Jelmayanın terisin /Devenin derisinden,
Şanaq qilğan qobizim /Çanağını yaptığım kopuzum
Beşti ayğırın quyrıgın /Beşli aygırın kuyruğundan,
İşek qilğan qobızım... /Telini yaptığım kopuzum...

gibi satırlar sürekli olarak tekrarlanmıştır. Bu şiirler 'tolgav' türüne örnek sayılabilir. Son zamanlarda etnograf O. Haymuldin, Korkut'un bazı mısralarını bulup, bunları öncekilere ekledi;

Tawtekenin müyizin /Dağ keçisinin boynuzunu,
Tiyek qilğan qobizim /Eşik yaptığım kopuzum,
Aq tüyenin sütine /Ak devenin sütüyle,
Sılap alğan qobizim /Sıvazladığım kopuzum,
Sırındı aşıp tinindi /Sırrın açıp, sesini,
Sınap alğan qobizim /Denediğim kopuzum,
Aq ırğayın qıyannın /Dağın zirvesinden ırğay alıp,

Quiaq qılğan qobızım / Kulak yaptığım kopuzum,
 Örtekenin terisin / Dağ keçisini derisini,
 Sawit qılğan qobızım / Zırh yaptığım kopuzum,
 Jahan kezip jurgende / Cihani gezerken,
 Serik qılğan qobızım / Dostum olan kopuzum,
 Özek talğan kezimde / Acıktığım zaman,
 Talşıq qılğan qobızım / Azık yaptığım kopuzum,
 Tawsılğanda amalım / Tükendiğinde çarem,
 Aqlı bergen qobızım / Öğüt veren kopuzum,
 Zamananın saçımın / Zamanları beste gibi,
 Küy ğıp tartğan qobızım / Sende çaldığım kopuzum,
 Sarılğanın sanasın / Çaresiz olduğum zamanımda,
 Sır ğıp tartğan qobızım... / Çaresizliğimi paylaştığım kopuzum...

Bu satırlar, Korkut'un besteciliğinin yanında şair ve sanatçı olduğunu gösteriyor olsa gerek. Tabii şiirin sözlerinin aradan geçen onca asırdan sonra değişmemiş olması düşünülemez. Eserlerin ilk nüshalarının değişime uğraması, bazı yerlerinin unutulup, bazı yerlerinin ise yenilenip eklenmesi, sözlü edebiyat miraslarının ortak kaderidir. Buna rağmen Korkut'un sözlerinin ruhunun ve mesajlarının korunmuş olması, dikkate değer ve hoş bir olaydır. Yukarıdaki satırların Korkut'a ait olduğunu, ondan sonraki baksı kopuzcuların bu sözleri değerli görüp, değiştirmeden tekrarlamalarından anlayabiliriz. Üstelik Kazakların Sıpara, Asan, Kaztugan, Şalgez ve Buhar gibi ulu destancılarının hepsi, Korkut geleneğini devam ettiren sanatçılardandır.

Halk arasında Korkut'a ait olduğu söylenen bestelerin sadece müziği değil, tarihi ve anlamı da bilinmektedir. Bunun sebebi ise, kopuzcuların hepsinin ortak geleneğe bağlılıklarıdır. Kopuzcunun bir besteyi çalmadan önce, bestenin hikayesini anlatması eskiden beri devam eden bir gelenektir. Hatta sanatçıların besteleri çalmadan önce kendisinin bildiği şiir ve destanları sayarak, dinleyicilere onların içinden seçme şansını verme geleneğinin de Korkut'tan kalmış olabileceği tahmin edilmektedir.

Korkut bestelerinin bir çoğunun kendi isimleriyle bizim devrimize kadar gelmesinin, halkının, ulu aydına duyduğu sonsuz saygıyla ilgili olduğunu düşünüyoruz. Yüzyıllar boyunca, halkının Korkut mezarını kaybetmeden onun üzerine türbe yapıp, ona ilgiyle bakmasının sebebi de, onu etrafında görmenin, ona evliya değeri vermesinin bir ifadesidir. Demek ki, Korkut'la ilgili efsane, şiir veya baksılık kültürünün ve halkın kaderini etkileyecek anlamlı sözlerin değiştirilmeden, orijinal şekliyle olduğu gibi yayılmasına kutsal bir gelenek gibi dikkat edilmiştir. Korkut'un "Aristan Bab", "Jelmayanın jelisi",

"Tolkan", "Akkun", "Tarğıl Tana", "Uşardın ultra", "Başpay" gibi bestelerinin oijnallığının korunmasını bununla açıklıyoruz.

Kazakistan topraklarında, Korkut adı verilen yer ve su isimleri az değildir. Kızıl Orda vilayetinin Karmakşı mıntıkasında demir yolu boyundaki istasyonun ismi Korkut'tur. Sırderya'nın (Seyhun) bu istasyona yakın kıyısında eskiden Korkut'un mezarı vardı. Maalesef nehrin suyu taşıp, etrafını tahrip ettiği zaman Korkut'un mezarı da sular altında kalmıştır. Şimdi de nehrin suyu Aral Gölüne ulaşmadan kullanıldığı için göl kuruma tehlikesi ile karşı karşıya. Orta Asya halklarının, Kazakların, Özbeklerin ve Karakalpakların ortak gururu olan zavallı Sırderya'yı susuz bırakan, dünyanın yaratılışından beri var olan Aral'ı susatıp çöle dönüştüren totaliter Sovyet yönetimine karşı halk tepkisinin oluşmasında Korkut Evliya'nın da etkisi olsa gerek. Bugün de Kızılorda vilayeti halkının, eski mezarının yerine, Korkut'a adayarak anıt türbe yaptırdığını da belirtmek lazım. Kazakların başına aniden gelen bela ne kadar büyük olsa da, halkın aziz evliyasına karşı büyük sevgisini değiştirememiştir. Korkut'un insanoğlu için yaptığı kahramanlıkları ve sayısız iyilikleri insanların unutmamasına imkan yok.

Korkut isminin unutulmamasını sağlayan sebeplerin bazılarını yukarıda dile getirdik. Bu arada bazı şairlerin Korkut'a adayarak yazdıkları eserlerinden de bahsetmemiz gerekiyor. Meşhur Mağcan Cumabayulı'nın "Korkut", "Koylıbay'dın kobızı" isimli destanları da bunlardandır. Mağcan Cumabayulı, ruhu sıkıldığında Korkut'un ruhunun yardım ettiğini ve halka hizmet etmeyi Korkut'tan öğrendiğini şöyle ifade ediyor:

Hayatta başka isteğim yok Korkut'a ersem
 Korkut gibi canımı gözyaşıyla yıkayıp
 Yaş döküp vefasız hayatta ağlayarak
 Kopuzumu kucaklayıp mezara girsem...

Korkut hakkında hikayeler ve şiirlerin bir başka önemli tarafı da Kazak kahramanları hakkındaki destanların olduğu devirler hakkında bilgiler vermesidir. Türkiye ve Azerbaycan Türklerinin "Dede Korkut" kitabının üçüncü kısmı ile "Alpamış Batır" destanındaki olaylar da kahraman isimleri de birbirine benziyor. Kazak destanındaki Alpamış'la Oğuz destanındaki Bamsı, Gülbarşın ile Banu Çiçek, Baybörü'nin Börübek olarak adlandırılması, bunların kökünün aynı olduğuna dair şüphe bırakmıyor. Akademisyen Alkey Marğulan, "Alpamış Batır" destanında anlatılan efsane ve hikayelerin, Oğuzlarla Kıpçakların Sırderya boyunda

komşu olarak yaşadıkları devirde geçtiği anlaşılmıştır. Bu, destanın yaratılış tarihinin bin seneden önceye ulaştığını gösteriyor. Gelecekte "Alpamış Batur" destanının yaratılış tarihini araştırıp, onu anacak imkan olursa, sunacağımız güvenli belgeler çoktur", diyor.

Baş kahramanları ortak olan Kazak efsaneleri ile Türk, Azeri, Türkmen destanları, bu halkların kardeş olduğunun ve sürekli ilişki içinde bulunduklarının göstergesidir. Ayrıca, dili gelenek ve görenekleri yakın halkların hepsinin ortak, kıymetli eserleridir. Halk edebiyatçısı H.Köroğlu, "Dede Korkut Kitabı"nın bazı bölümlerindeki olayların, Oğuzların Sır boyunda yaşadıkları zamanın hikayesini anlattığını düşünmüştür. Oğuz destanının kahramanları, Bayındır, Karaşık'ın isimleri Karatav taraflarında hala kullanılan yer isimleridir. İlginç bir durum da Kazak ve Oğuz destanlarının yapısı ve olayların gelişiminin benzemesidir. Genel olarak Türk destanlarında yaşlanmış anne-babanın (karı kocanın) çocukların olmaması, gelecekteki kahramanın doğuşundaki acayiplikler, erken büyümesi, kahramanlıkla evlenmesi ve düşmanı yenip sonunda halkın muradını yerine getirmesi Kazakların da, Osmanlı Türklerinin de destanlarında, halk edebiyatlarında sıkça karşılaşılan ve sürekli tekrarlanan olaylardır. Tarihi devirlerde çeşitli sebeplerle Türk halkları birbirlerinden uzaklaşmış olsalar da, sözlü edebiyat mirasının o eski yakınlığının korunduğuna bu kadar iyi örnek bulamayız. Demek ki, Korkut ismi, bütün Türk halklarının manevi birliğini sağlayan, onların geçmişte aynı yerleri ve kaderi paylaştığını, amaçlarının aynı olduğunu hatırlatan ve bizim bilmediğimiz çok sırlar saklayan bir olgudur. Yani, bütün Kıpçak halkları destanlarının önemli olaylarının, "Dede Korkut Kitabı"yla derin bağlantılı olduğunu söyleyebiliriz.

Şimdi de uzaklık yüzünden ve asırlarca ilişkilerin kopması sebebiyle Kazak ve Türk dilleri arasında büyük farklar oluşmuştur. Eski devirlerde İse, dillerimizin birbirine daha yakın olduğunu Dede Korkut kitabı kanıtlamaktadır. Bu destanda, şimdiki Oğuz dillerinde olmayan, ama Kıpçak dillerinde kullanılan kelimeler bulunmaktadır. Bu, dillerin uzaklaşması ve yakınlaşmasının araştırılmasında ilginç bir örnek olabilir.

Zamanının dahi evliyası, bütün halkın değer verdiği akıl hocası Korkut'un doğup büyüdüğü devir hikayelerinin bir tek Kazaklar arasında korunabilmiş olması dikkat çekici bir noktadır. Kafkasya ile Küçük Asya'ya göç eden Oğuzlarda, Korkut'un biraz

yaşlanıp, halka bilgece çözümler bulduğu devir bilinmektedir. Bu husus, Korkut Destanı'nın ilk kaynaklarının Sır Derya, Karatav Bölgelerinde oluşup, devamının ise Oğuzların yeni yerleştikleri yerlerde tamamlandığını göstermektedir. Kazaklar arasında Korkut hakkındaki efsane ve destanları bir araya getirip, böylelikle bir zamanlar bütün olan destanın kaybolan kısımlarını yerine koymak, araştırmacıların önemli bir görevidir. Ayrıca "Korkut Ata"nın bütün Türk halklarındaki nüshalarını yayınlamak, onların iç bağlantılarını incelemek, büyük ve zor bir ilmi çalışma olacaktır. Soy bir, kardeş Türk halklarının dayanışmasının gelişip, kopmuş ilişkilerin tekrar kurulduğu bu dönemde, hepimizin ortak büyük mirasına gereken değeri vermenin hem ilim açısından hem de ortak değerler açısından büyük önemi olduğu şüphesizdir.

"Dede Korkut Kitabı"nda karşılaşılan "Korkut söylemiş" denilen deyimlerin çoğunluğunun, bugüne kadar Kazaklar arasında atasözü olarak yaşamış olması, kardeşlik duygularının kaybolmamış izleri gibidir. "Tarih unutsa da halk unutmaz" sözünün anlamı budur. Bunun gibi benzerlikler, sadece komşu olarak yaşadıkları devre ait değil, Oğuz ve Kıpçak halklarının, onların içinde Kazakların aynı kök ve aynı soydan türemesinden kaynaklandığının kesin kanıtlarıdır. Fikrimizi kanıtlamak için örnekler verelim, "sönen yanmaz, ölen dirilmez", "eski düşman halk olmaz, eski pamuk ip olmaz", "kız anadan görmeyince örnek almaz, oğul babadan görmeyince öğüt almaz", "kendinden olmayınca kendinden doğmayan evlat olmaz", "kulan kuyuya düşerse, kurbağa kulağında oynar", "kendini beğenmiş Tanrım da sevmeyiz", "kara eşeğin başına dizgin taksan da tulpar olmaz", "devletli oğlan ocağının kaynağı olur, devletsiz oğlan atasının mezarı olur", "yerin en güzel bitkisini geyik bilir", "gece kervanın geçtiğini serçe bilir", "nerde sulu yer olduğunu hayvan bilir", "saçları ağarmış baba, ak sütüne doyurduysa, çocuk emziren ana, değerli kardeşin güzeldir; büyük evin yanına kurulan çadır güzeldir" gibi atasöz ve deyimlerin aynı kökten geldiği şüphesizdir.

Korkut hakkındaki efsane ve şiirlerin anlamını inceleyip önemini kavramanın unutulmuş manevi zenginlikleri tekrar dirilteceği şüphesizdir. Uzun yıllar boyu, kültürel mirasları araştırmanın engellenmesi, tarihi öğrenmeye çalışanların "milliyetçi", "anti-komünist" diye sürgüne gönderilmesi, cezalandırılması halkı aptallaştırmanın yollarıydı. Kazak, Türkmen ilim adamları, yetmiş yıl içinde Korkut hakkında araştırma ve yazmak bir

yana, ismini söylemekten bile çekindiler. Bunun sonucunda Korkut hakkında eski sözlerin yazılmasına imkan bulunamadı. Ulu Ata hakkında herkesin bilmediği efsaneleri bilen insanlardan altın gibi değerli bir mirası tespit edemememiz gerçekten çok üzücü.

Son yıllarda Korkut'un bestelerini arama, tespit etme ve tanıma işleri canlanmıştır. Ünlü bilim adamı, Türkolog Auelbek Konuratbayev, Dede Korkut Kitabı'nın Türkçe nüshasını Kazakçaya çevirmiştir. Korkut ismine duyulan büyük saygının bir ifadesi de, onun isminin Kızıl Orda Pedagoji Enstitüsü'ne verilmesidir. Bunların hepsi Kazakistan'da Korkut'u tanıma hareketinin daha da canlandığını göstermektedir. Genel olarak, bütün Türk halklarının edebiyatı, kültür ve sanatındaki ortak yönlerini daha iyi tanıtmak ve yaymak, genç neslin tarihi, geçmişi iyi bilmesi, kaybolmuş dayanışmayı geliştirip, kuvvetlendirmesi açısından önemli çözümler olabilir.

Bu noktada Kazaklar arasında "Köroğlu" eserinin ne kadar tanınmış ve sevilmiş olduğu da dikkat çekici bir noktadır. Halkların çoğunda Köroğlu eskiden de söylenirdi. Fakat onların içinde bu esere özel bir saygı gösteren halk Kazaklardır dersek yanılmış olmayız. Bugüne kadar Sır boyunda, Kara Kalpakistan'da "Köroğlu"nu sadece kendine özgü makamıyla söyleyen sanatçıların olması destanın halk hazinesi haline geldiğini göstermektedir...

Kazak halkı, bütün varyant nüshaları ile birlikte dört yüzden fazla destan yaratmıştır. Onların en seçkinleri, dünyanın entellektüel birikimine katkıda bulunacak özellikte hazinemizdir. Bunların en eski, ama hiç eskimeyecek olanının Korkut Ata hakkındaki efsaneler olduğunu gururla söylemekteyiz. Korkut'un binlerce yıl yaşamış ibret ve öğütleri, gelecekte de nice nesillere yararlı olacak manevi yadigar olarak kalacaktır.